Dezolát: Případová studie vzniku nové nadávky[1]

Michaela Fikejzová

Abstract

Desolate: A Case Study of the Emergence of a New Slur. *The term "desolate" began to appear prominently in Czech media discourse in connection with the anti-government demonstrations. Currently, there is no established, academically guaranteed definition and delimitation of this term, nor is there a consensus on whether it is a slur or not. The present study maps three streams of contemporary media discourse explicitly thematizing the status of the desolate as a slur. Using Robin Jeshion's semantic approach, it is evaluated which constitutive conditions of the definition of slurs are fulfilled by the term "desolate" from the perspective of the analyzed texts.*

Keywords: desolate, slurs, politically significant terms, media discourse, philosophy of language, semantics.
Kľúčové slová: dezolát, nadávka, politicky signifikantní pojmy, mediální diskurz, filozofie jazyka, sémantika.

Úvod

Označení „dezolát“ se začalo výrazněji objevovat v širším mediálně-politickém diskurzu v souvislosti s českými protivládními demonstracemi, jež reagovaly především na energetickou krizi a zvyšující se náklady na základní životní potřeby. Sémantické vymezení tohoto termínu a jeho klasifikační zařazení není v současné chvíli tematizováno v žádném odborném textu, nenalezneme jej ani například v Internetové jazykové příručcce Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky. Jediné explicitní vymezení slovníkové vymezeí se nachází v internetovém slovníku tvořeném běžnými internetovými uživatelkami a uživateli Čeština 2.0 (2023). „Dezolát“ je zde vymezen trojím způsobem: (i) „bezdomovec nebo opilec, velmi odpudivého vzhledu, zápachu apod.“, (ii) „protagonista

[1] Výzkum byl podpořen Grantovou agenturou Univerzity Karlovy (projekt č. 224123 s názvem „Epistemologie nadávek“).

dezinformační scény, většinou trvale nespokojený jedinec na okraji společnosti, který si životní frustraci kompenzuje odmítáním společenských autorit a příklonem ke konspiračním teoriím a politickému extrémismu" a (iii) „nadávka". Toto heslo bylo do internetového slovníku přidáno 11. 3. 2012, poté bylo zřejmě modifikováno, historie těchto modifikací však není přístupná. Přestože se nejedná o akademickou definici, založenou na lingvistické či sociolingvistické analýze, ze který by sémantické vymezení a, jak je naznačeno ve třetím vymezení, pejorativizace tohoto označení, vycházela, slouží pro přítomnou analýzu jako startovní bod pro mapování sociální epistemologie týkající se povahy určitých výrazů jako nadávek. Toto slovníkové heslo vhodně ilustruje problematiku povahy nadávek, o níž se v posledních letech vede výrazná diskuze primárně v oblasti sociální a politické filozofie jazyka, a to právě oddělení „neutrálně deskriptivní" sémantické extenze (ii) a pejorativizace daného výrazu (iii), která je takovýmto způsobem ustanovena pouze jako možnost, nikoliv sémanticky inherentní vlastnost daného výrazu.

Cílem přítomného textu je na konkrétních mediálních textech demonstrovat několik směrů sociální epistemologie tzv. nekanonických, tedy buď nově vzniklých či sémanticky nestabilních nadávek, přítomných v současném mediálním diskurzu. K termínu „nadávka" (*slur*) je zde přistupováno z expresivistické perspektivy, a to konkrétně v pojetí Robin Jeshion, jelikož se jako jedna z mála věnuje právě nekanonickým nadávkám. V rámci textu nejprve shrnuji současný světový a česko-slovenský stav filozofického výzkumu nadávek, dále představuji přístup Jeshion ke konstitutivním podmínkám nadávek a poté se již věnuji analýze samotné.

Nadávka jako teoretický problém

Nadávkám jako aktům jazykového násilí, jejichž cílem je způsobit jazykovou újmu adresátce či adresátovi prostřednictvím napadání jejich členství k určité (sociální, politické, ekonomické, rasové, etnické) skupině je v oblasti sociální a politické filozofie v současné době věnována velká pozornost. K nadávkám je přistupováno jak z pragmatických pozic, kdy je zraňující potenciál připisován primárně sociálnímu kontextu výpovědi a předsudečným a stereotypizujícím mluvčím, kteří výpověď pronášejí (např. Nunberg 2018, Hess 2021), tak z pozic sémantických, kdy je hanlivý význam daného výrazu garantovaný hanlivým obsahem přímo daného slova (např. Hom 2008, Camp 2013). Filozofky a filozofové napříč sémantickými a pragmatickými přístupy spoléhají primárně na lexikografickou garanci

statutu nadávky, tedy zabývají se především konstitutivními podmínkami určitého výrazu jako nadávky u výrazů, jejichž statut nadávky není do výrazné míry zpochybňován. Tyto „zřejmé“ nadávky spojují s jejich „neutrálními protiklady“, které zaprvé mají vysvětlovat, jakých osob, respektive skupin osob, se taková nadávka týká, a zadruhé mají být neutrální v užití, tedy mělo by možné nadávku nahradit jejím „neutrálním protikladem“, čímž by byla promluva zbavena pejorativního účinku.

Takový přístup nicméně není zcela fuknční pro nekanonické nadávky, které buď vůbec ustálenou lexikografickou definici nemají, či jim lexikograficky není přiznán a garantován statut nadávky. Robin Jeshion (2021) v tomto smyslu upozorňuje především na nadávky jako je „Karen“, „boomer“ či „soccer mom“, které sice pozbývají lexikografického statutu nadávky, existuje však obecná debata o tom, zda jsou nadávkou, např. výraz „boomer“ byl opakovaně označen za „fundamentálně urážlivý“, a proto by mu měl příslušet statut nadávky (Farzan 2020, Wang 2020). Tento statut je místo lexikografií vázaný na rozpoznání propojení daného výrazu s určitou předsudečnou a stereotypizující představou o adresátech daného výrazu, která je zasazena v ideologii sdílené skupinou osob, které nepatří ke skupině, ke které daný výraz odkazuje (cf. Swanson 2021). Obecná představa o fungování předsudků je založena na určitém deficitním stavu, který může být upraven získáním většího množství evidence proti dané představě. Některé autorky a autoři (např. Manne 2017, Medina 2013) upozorňují na morální nutnost úpravy této představy při získání evidence, jež ji protiřečí. Takové fungování předsudků je však založeno na velmi individualistické představě tvorby předsudků u jednotlivých (bigotních) mluvčích. Ve svém projektu neideální (sociální) epistemologie předsudků Begby (2021) argumentuje proti této představě založené na epistemické racionalitě jednotlivých mluvčích. Begby se soustředí především na specifické pojetí tzv. „common ground“, ve kterém stereotypy a následně předsudky fungují jako základ sociálních scénářů, jež napomáhají mluvčím efektivněji komunikovat. Sociální scénáře pak nabývají síly sociální a komunikační normy. V případě medializace takového procesu je tato normativita posilována navíc užíváním mediálních zkratek.

Přestože oblast zkoumání nadávek z perspektivy sociální a politické filozofie jazyka je v posledních letech věnováno relativně velké množství pozornosti na mezinárodním poli, v českém a slovenském kontextu zůstává v podstatě zcela opomíjena. Můžeme zaregistrovat pouze debatu týkající se blízkých fenoménů jako je svoboda slova či hate speech, explicitně nadávkami se však výrazněji zabývá pouze lexikografická studie Šemelíka a Liškové (2019), která se věnuje tzv. Tabuovým slovům, které zahrnují i další expresivní výrazy (např. „do prdele“), nikoliv pouze nadávky užívány

vůči konkrétním skupinám. Z tohoto důvodu přítomný text nenavazuje na předchozí debatu týkající se nadávek v česko-slovenském akademickém prostoru, ale výhradně na zahraniční teoretické přístupy.

Ve svém expresivistickém pojetí nadávek Jeshion tento fenomén vymezuje jako „ke skupině referující pejorativní výrazy“ které narozdíl od svých „neutrálních protikladů“ obsahují derogační element (Jeshion 2013: 310). Příkladem takového typu páru je „židák“ a „Žid“, přičemž „židák“ v sobě obsahuje urážlivý sémantický deskriptivní obsah spojený s určitou stereotypní představou o dané skupině, v tomto případě by se mohlo jednat například o chamtivost. Sémantika takových výrazů je dle Jeshion složena se tří komponentů: (i) komponent pravdivostní hodnoty, spočívající ve splnění podmínky, že osoba, ke které je referováno, splňuje extenzi neutrálního protikladu, např. je židovského vyznání, (i) expresivistický komponent, spočívající v sémantické vlastnosti daného výrazu vyjádřit pohoršení či opovržení, přičemž tento komponent není závislý na reálném pocitu pohoršení či opoveržení mluvčího pronášejícího promluvu a (iii) identifikační komponent, který spočívá v klasifikaci dané osoby jako opovrženíhodné na základě její náležitosti k určité skupině (Jeshion 2013: 316-318). Užití nadávky nicméně může být „ozbrojené“ či „neozbrojené“, tedy útočné či neútočné, a to opět na sémantické úrovni ve vztahu k dalším slovům vyřčeným v dané promluvě (Jeshion 20013: 313). Ozbrojené užití je například „Ty jsi židák“ a neozbrojené „Já nejsem židák“.

Analýza nadávky „dezolát“ v mediálním diskurzu

Přítomná analýza vychází z výzkumného vzorku analýzy mediálního rámování Fikejzové a Charváta (2023). V návaznosti na předchozí analýzu soustředící se na způsob nahlížení „dezolátů“ jako určitým způsobem mediálně reprezentované skupiny se zde soustředím na způsob, jakým je v mediálním diskurzu diskutováno rozpoznání označení „dezoláta“ jako nadávky. Analýza tohoto diskurzu je dvoustupňová – nejprve jsou analyzované texty rozdělené do skupin dle toho, zda je v jejich pojetí výraz „dezolát“ nadávkou či nikoliv, a v druhé fázi analyzuji prizmatem přístupu Jeshion konkrétní argumenty užité pro to, zda je „dezolát“ nadávkou či nikoliv.

Proudy v mediálním diskurzu, které explicitně zastávají určitý přístup k výrazu „dezolát“ rozděluji na tři: (i) „dezolát“ jako nepřípustné ponižující označení, (ii) „dezolát“ jako čistě deskriptivní označení vhodně charakterizující skupinu, ke které referuje a (iii) etymologický výklad výrazu „dezolát“.

Pro první jmenovaný přístup je charakteristická argumentace o nevhodnosti užívání určitých výrazů v demokratické společnosti. Výraz „dezolát“ zde figuruje jako politicky signifikantní a morálně zabarvený výraz, a to jak z hlediska mluvčích, kteří jsou výrazem sami (údajně) označováni, tak z hlediska „objektivních“ komentátorů hodnotících situace, ve kterých k tomuto označování dochází z takzvaně třetího místa. Například předseda strany PRO Jindřich Rajchl v rozhovorou pro Deník uvádí následující: „Kdo zastává jiná než oficiální stanoviska, je hned onálepkován jako dezinformátor, dezolát a podobně, což do demokratické společnosti nepatří“ (Perknerová 2023). Rajchl se zde k výrazu „dezolát“ vztahuje jako mluvčí, který je jím, jako jeden z organizátorů protivládních demonstrací, sám označován. Obdobně se k výrazu staví i například Jan Stránský (2022) z pozice pozorovatele, zdánlivě do problematiky nezainteresovaného. Stránský ve své glose „Slovo dezolát si zakažme. Ponižujeme jím sami sebe“ cituje definici ze slovníku Čeština 2.0 a tvrdí, že nikoliv pouze „nadávkové“ užití, v kategorizaci uvedené jako třetí, je urážlivé. Podle Stránského (2022) jsou urážlivá všechny tři užití, „dezolát“ je pro něj jednoznačně nadávkou, protože: „Bezesporu máme v Česku docela velkou skupinu lidí, jejichž názory jsou objektivně mylné, informace, které tito lidé šíří, jsou záměrně zkreslené nebo úplně zfalšované, mohou být škodlivé a jejich chování je často daleko za hranou přijatelnosti. Pokud ovšem v odpovědi používáme urážky, je to kontraproduktivní. Jen to lidi, o nichž hovořím, utemuje v jejich pozici, kdy mají svět za zkažený, prolhaný, zákeřný, jim nepřející a ubližující. Jste-li navíc soustavně urážen, bude vás to logicky ponižovat a štvát a nakonec možná i ještě více radikalizovat.“ Z de facto laických, ve smyslu nelingvistických a nefilozofických, pozic jak Rajchl, tak Stránský upozorňují na vliv užívání nadávek na politickou debatu a jejich efekt na jednotlivce.

S opačným přístupem se setkáváme například u Novotného, který svůj „příspěvek k polarizaci společnosti“ ve smyslu užívání výrazu „dezolát“ komentuje následujícím způsobem: „Dezolát není sprosté slovo, je to člověk, co podléhá dezinformacím“ (Parlamentní listy 2023). Obdobně elaboruje svůj přístup Jiří X. Doležal (2022) v článku „Slovo dezolát užívané pro dezinformátory není nadávka, ale popis“, přičemž tvrdí, že „je to v podstatě docela slušné označení, když se podrobněji podíváme na životní příběhy nejhlučnějších a nejhlasitějších představitelů dezinformační scény“. Doležal (2022) dále nabízí řešení pro mluvčí, pro které je výraz „dezolát“ buď přílišně agresivní, či nedostatečně deskriptivní ve formě deskripce: „osoby s chronickou a polymorfní sociální patologií v anamnéze a s minimální pravděpodobností resocializiace“.

Třetí proud je zastoupený Karlem Olivou (Zelený 2023, Oliva 2023), jazykovědcem pravidelně vystupujícím v médiích, který v několika výstupech komentuje etymologii slova „dezolát“, jeho současné porozumění označuje za intuitivní, jelikož „ho chápeme všichni“, obecně hovoří o „hrubnutí“ politického jazyka. Z hlediska celkové debaty a sociální epistemologie nadávek je tento proud signifikantní, jelikož zprostředkovává snadný argument autoritou jazykovědce, který sice výraz označuje za hanlivý, především porovnáváním s dalšími politicky hanlivými výrazy, ale zároveň jeho kontextualizací implikuje, že obdobné výrazy se vyskytují v politicko-mediálním diskurzu vždy a není proto zcela nutné jejich užití výrazně debatovat.

Ze sémantického hlediska v pojetí Jeshion jsou nicméně zásadnější dva první proudy, přičemž první tvrdí, že výraz „dezolát“ naplňuje jak komponent deskripce, tak komponent urážlivosti a identifikace. Zasazení takového uvažování do kontextu polarizace a obrany demokracie je pro politicky signifikantní výrazy časté (Mühlebach 2023). Naopak u druhého proudu je „dezolát“ považovaný pouze za deskriptivní a identifikační výraz, který je možné nahrazovat pouze komplikovaně. Jedná se o ukázku mediální argumentace proti „jazykové politické korektnosti“ založené na hyperbolické komplikovanosti výrazů, respektive sousloví, jež „by měly“ nahrazovat „jednoduchý“ údajně neurážlivý výraz. Neutrální protiklad nadávky je tak prezentován jako pro běžkou konverzaci nepoužitelný a neadekvátní s ohledem na konverzační maximy.

Analyzujeme-li tak výraz „dezolát“ jako nadávku, snadno v mediálním prostoru sociální epistemologie nacházíme argumenty podporující výklad výrazu jako nadávky, stejně jako jemu odporující. Snahy o rozřešení této problematiky za pomocí figury jazykovědce v mediálním prostoru jsou nicméně obdobně neustálené, jelikož ani on nenabízí jasnou odpověď. Signifikantním aspektem debaty je nicméně do velké míry vypuštění pozice osob, které jsou objektem této reference. Setkáváme se zde v podstatě výhradně s třetími pozicemi, či, jako je tomu v případě Rajchla, s vágním odstoupením od toho, že on sám je objektem takové reference. V poli sociální epistemologie tak chybí testimoniálové texty charakterizující dopad takového výrazu na referenty samotné, které jsou u kanonických nadávek hojně dostupné.

Závěr

Výraz „dezolát“ se začal hojněji v mediálním diskurzu vyskytovat v souvislosti s protivládními demonstracemi proti nárůstu cen energií a celkově zá-

kladních životních potřeb. V analyzovaných textech je k tomuto výrazu přistupováno především buď jako k derogativnímu výrazu, jež vede k další polarizaci společnosti a podrývání demokracie, jelikož znevažuje osoby, které se vyjadřují proti určité skupině názorů a přístupů, což může dle některých vést k jejich další radikalizace. Nebo je naopak k tomuto výrazu přistupováno jako k čistě deskriptivnímu označení, které identifikuje určité mluvčí jako příslušníky určité názorové skupiny. V obou těchto proudech je nicméně výrazu připisován relativně vysoká politická signifikance – buď se jedná o pojem potenciálně vedoucí k větší politické radikalizaci, či o pojem, který je v komunikačních výměnách prakticky nenahraditelný. Z analytického hlediska je proto možné snadno nalézt argumenty potvrzující i vyvracející statut nadávky. Výrazným prvkem této debaty, kterou můžeme zařadit do sféry sociální epistemologie nadávek, je absence testimoniálů osob, které by vyjadřovaly, jaký efekt na ně referenční užití tohoto výrazu má.

Literatura

BEGBY, E. (2021): *Prejudice: A Study in Non-Ideal Epistemology*. Oxford: Oxford University Press.

CAMP, E. (2013): Slurring perspectives. *Analytic Philosophy,* 54(3): 330-349. https://doi.org/10.1111/phib.12022

ČEŠTINA 2.0 (2023): Dezolát. *Čeština 2.0* <https://cestina20.cz/slovnik/dezolat/> [17. 9. 2023].

DOLEŽAL, J. X.: Slovo dezolát užívané pro dezinformátory není nadávky, ale popis. *Forum 24,* 22. 10. 2022. <https://www.forum24.cz/slovo-dezolat-uzivany-pro-dezinformatory-neni-nadavka-ale-popis/> [17. 9. 2023].

FARZAN, A. N. (2020): A professor said “OK boomer” was like calling someone the n-word. He’s now apologizing for his “hurtful” comparison. *The Washington Post,* 12. 2. 2020. <https://www.washingtonpost.com/nation/2020/02/12/ok-boomer-slur/> [17. 9. 2023].

FIKEJZOVÁ, M.; CHARVÁT, M.: The framing of the “desolate” in Czech Nationwide Media. *Politics in Central Europe,* 19(15): 409-421. https://www.doi.org/10.2478/pce-2023-0019

HESS, L. (2021): Slurs and expressive commitments. *Acta Analytica,* 36: 236-290. https://doi.org/10.1007/s12136-020-00445-x.

HOM, C. (2008): The semantics of racial epithets. *Journal of Philosophy,* 105 (8): 416-440. http://www.jstor.org/stable/20620116

JESHION, R. (2013): Expressivism and the offensiveness of slurs. *Philosophical Perspectives,* 27: 307-335. https://www.jstor.org/stable/26382674

JESHION, R. (2021): Varieties of pejoratives. In: KHOO, J.; STERKEN, R. (eds.): *The Routledge Handbook of Social and Political Philosophy.* New York & London: Routledge, s. 211-231.

MANNE, K. (2017): *Down Girl: On the Logic of Misogyny*. Oxford: Oxford University Press.

MEDINA, J. (2013): *The Epistemology of Resistance: Gender and Racial Oppression, Epistemic Injustice, and Resistant Imaginations*. Oxford: Oxford University Press.

MÜHLEBACH, D. (2023): A non-ideal approach to slurs. *Synthese,* 202 (3). https://doi.org/10.1007/s11229-023-04315-y.

NUNBERG, G. (2018): The social life of slurs. In: FOGAL, D. et al. (eds.): New Work on Speech Acts. Oxford: Oxford University Press, s. 237-295.

OLIVA, K. (2023): Dezolát si prošel vývoj, smysl slova ale chápeme všichni. *Lidovky.cz,* 15. 3. 2023. < https://www.lidovky.cz/nazory/dezolat-obzvlastnici-nazor-posledni-slovo-karel-oliva.A230315_174524_ln_-nazory_atv > [17. 9. 2023].

PARLAMENTNÍ LISTY (2023): Pavel Novotný bez servítků: Tin a Václaváku, radikalizující se chudší vrstva. Zahradil? V ODS má nacistické křeslo. *Parlamentní listy,* 26. 3. 2023. <https://www.parlamentnilisty.cz/arena/monitor/Pavel-Novotny-bez-servitku-Ti-na-Vaclavaku-radikalizujici-se-chudsi-vrstva-Zahradil-V-ODS-ma-nacisticke-kreslo-733161> [17. 9. 2023].

PERKNEROVÁ, K. (2023): Nejsme proruští a nechceme násilí, tvrdí organizátor demonstrací Jindřich Rajchl. *Deník.cz,* 31. 3. 2023. <https://www.denik.cz/z_domova/jindrich-rajchl.html> [17. 9. 2023].

STRÁNSKÝ, J. (2023): Glosa: Slovo dezolát si zakažme. Ponižujeme jím sami sebe. *Seznam Zprávy,* 29. 11. 2022. <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/domaci-politika-glosa-zakazme-si-slovo-dezolat-ponizujeme-jim-sami-sebe-220276>

SWANSON, E. (2021): Language and ideology. In: KHOO, J.; STERKEN, R. (eds.): *The Routledge Handbook of Social and Political Philosophy.* New York & London: Routledge, s. 331-344.

ŠEMELÍK, M.; LIŠKOVÁ, M. (2019): K lexikografickému zpracování tabuových slov. *Slovo a slovesnost,* 80: 39-57. https://asjournals.lib.cas.cz/slovoaslovesnost/article/uuid:03efa910-4d67-4bfd-be16-a405f1920cd1

WANG, A. (2020): Is “boomer” a slur? *The Science Survey,* 5. 3. 2020, <https://thesciencesurvey.com/editorial/2020/03/05/is-boomer-a-slur/> [17. 9. 2023].

ZELENÝ, P. (2023): Lepšolidé, flastenci nebo čučkaři. Jazykovědec Oliva popsal, jak politika mění češtinu. *ČT 24,* 22. 3. 2023. <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/3573496-lepsolide-flastenci-nebo-cuckari-jazykovedec-oliva-popsal-jak-politika-meni-cestinu> [17. 9. 2023].

Kontakt:

Mgr. Michaela Fikejzová

Fakulta humanitních studií
Univerzita Karlova

Faculty of Humanities
Charles University

Email Address: michaela.fikejzova@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1989-5532